

I. Закарпаття в наукових студіях Ф. Потушняка та його наступників

МИХАЙЛО ПОТУШНЯК

ПАМ'ЯТКИ КАМ'ЯНОГО ВІКУ, ВИЯВЛЕНІ ТА ДОСЛІДЖЕНІ Ф. ПОТУШНЯКОМ

Польові дослідження археологічних пам'яток в Закарпатті впродовж 1947-1959 рр. велись переважно Ф.Потушняком. У результаті щорічних розвідок і розкопок на археологічній карті Закарпаття з'явилось понад півсотні невідомих до того часу різночасових пам'яток. Серед них близько половини належить до кам'яної доби – палеоліту, мезеоліту, неоліту та енеоліту. Особливо важливими з наукового боку виявились пам'ятки пізньокам'яної доби. З огляду на те, що культурні шари більшості виявлених пам'яток, на сьогодні знищені різними земляними роботами, здобутий археологічний матеріал залишається єдиним джерелом про ці пам'ятки.

Сприяло відкриттю великої кількості пам'яток і те, що вже з початку 50-х років на Закарпатті розпочались інтенсивні роботи по закладці нових садів і виноградників. Роботи супроводжувались глибокими плантажними розорюваннями площ. Культурні шари пам'яток, що потрапили в зони земляних робіт, залягаючи неглибоко, часто нишились під основу, вивертались на поверхню. Спостерігаючи за цими роботами, Ф.Потушняку вдалось виявити велику кількість різночасових пам'яток, зібрати багаті колекції археологічного матеріалу, серед якого виявились унікальні знахідки. Виходячи з обставин і можливостей, проводилось шурфування площ, невеликі розвідково-рятувальні розкопки. Переважно розвідково-рятувальний характер польових досліджень був продиктований матеріально-фінансовими можливостями дослідника, бо здійснювались, фактично, на його власні кошти.

Більшість виявлених Ф.Потушняком пам'яток, зокрема неоліту та енеоліту, на сьогодні неопублікована. Проте, в обласній та районній пресі з'явилось понад 70-ть повідомлень про розкопки, відкриті пам'ятки. В наукових записках та

повідомленнях УжДУ опубліковані матеріали лише окремих пам'яток. Виявлені та частково опубліковані пам'ятки неоліту-енеоліту не отримали належного етнокультурного визначення, але їх належність до археологічної епохи визначена переважно вірно. Звичайно, не з усіма висновками, датуваннями дослідника, з огляду на їх сорокарічну давність, сьогодні можна погодитись. Ф.Потушняк не виділяв окремо, наприклад, пам'ятки енеоліту, включивши їх в епоху неоліту, хоча серед них, виявилось немало з енеолітичної епохи. Не було враховано і простежено багатшаровість деяких виявлених ним пам'яток. На це були об'єктивні і суб'єктивні причини. Усе ж слід наголосити, що Ф.Потушняком впродовж 50-х років був зібраний повністю новий, до цього часу невідомий археологічний матеріал, а окремі, виявлені ним пам'ятки не мають хронологічних і культурних аналогів по сьогодні.

З 30-х років були відомі п'ять достовірних пам'яток пізньокам'яної доби, культурна належність яких не була до останнього часу визначена. Проблемі етнокультурної належності в той час приділялось недостатньо уваги навіть дослідниками професіоналами, пам'ятки притягались до зон поширення інших археологічних культур. Не була, наприклад, помічена багатшаровість відомих тоді пам'яток Мукачєво-Мала Гора, Дідово-Гомполог, Великі Лази – винзавод. Звичайно, це було спричинено насамперед станом тогочасних знань про археологічні епохи, культури, як також станом дослідження пам'яток у цілому верхньопотиському регіоні, до якого територіально і археологічно входить Закарпаття. Наприклад, етнокультурна ситуація, що склалась в епоху неоліту та енеоліту у верхів'ї р. Тиси, дещо прояснилась лише на рубежі 70-80-х років. Але цьому передували тридцятирічні, широкомасштабні польові, наукові дослідження археологічних пам'яток, що проводились у верхньопотиських областях Словаччини, Угорщини, Румунії, а згодом і на Закарпатті. Внаслідок цих досліджень, з'являються монографії та узагальнюючі праці, присвячені окремим пам'яткам та археологічним культурам. Значно вдосконалювалась і методика ведення польових археологічних досліджень, опрацювання здобутого матеріалу. Процес коректування наших поглядів на неолітичну- енеолітичну епохи верхньопотиських областей триває і посьогодні.

Зауважимо, що переважна більшість пам'яток у Закарпатті — це багатошарові поселення, де фіксуються горизонти різночасових археологічних культур, епох. Багатошаровість поселень часто простежується не за вертикальною, а за горизонтальною стратиграфією. Тобто, різночасові шари на таких поселеннях фіксуються на одному рівні по заповненню об'єктів різночасовим матеріалом, часто такі об'єкти перерізають одне одного. В результаті інтенсивного, тривалого розорювання площ пам'яток культурні шари поселень виявлялися перемішаними, більше того, культурні шари на таких багатошарових поселеннях часто руйнувались, пізнішими поселеннями.

Звичайно, в 50-х роках ці знання не могли бути застосовані до часової та етнокультурної інтерпретації пам'яток, здобутого археологічного матеріалу. Тому безпідставними вважаємо звинувачення Ф.Потушняка в ненауковому веденні археологічних розкопок.

Незважаючи на те, що джерелознавча база епохи неоліту-енеоліту в останні десятиріччя поповнилась новим матеріалом, а на археологічну карту нанесено уже понад п'ять десятків нових пам'яток, здобутий Ф.Потушняком археологічний матеріал не втратив свого наукового значення і сьогодні. Виявлені ним окремі пам'ятки і нині заповнюють порожні [недоповнені на цей час новими матеріалами] хронологічні ніші вже у сучасних схемах періодизації культур доби неоліту-енеоліту Закарпаття. Повною мірою це стосується й наступних епох.

Значною заслугою дослідника є те, що ретельно зібраний ним археологічний матеріал був задокументований на рівні всіх тогочасних вимог і тому зберігся до наших днів, як повноцінне джерело. Зібраний "до черепка" керамічний матеріал дав змогу, наприклад, згодом реставрувати немало цілих форм посуду. Серед цього матеріалу є і унікальні, керамічні знахідки та багаті колекції кам'яних знарядь так само зібрані, збережені "до відщепу". Збереглися рукописні звіти по кожному дослідженому поселенні, де детально описані, досліджені об'єкти, з виявленим матеріалом, навіть описи по скупченням зібраного на поверхні археологічного матеріалу. Документація, доповнена фотознімками та графічними кресленнями, досліджених залишків житлово-

господарських споруд. Тобто, скурпульозне опрацювання цих матеріалів дає можливість сьогодні дослідникам, використати його, як повноцінне джерело до вивчення древньої історії краю.

В останні роки свого життя, Ф.Потушняк інтенсивно студіював "археологічні культури навколо Закарпаття". В архіві дослідника зберігаються конспекти окремих, відомих на той час праць зарубіжних дослідників, присвячених загальним питанням археологічних досліджень Карпатського басейну. Він був добре ознайомлений з працями Я.Ейснера, Ф.Томпи, публікаціями місцевих дослідників — Т.Легоцького, братів Загдукалів, Й.Янковича. В рукописах знаходимо і вказівки про деякі відмінності, специфічність археологічних пам'яток Закарпаття по відношенню до сусідніх територій, що підтверджують результати розкопок останніх двох десятиліть.

Про поглиблене вивчення Ф.Потушняком археології суміжних територій свідчить підписка ним з другої половини 50-х рр. археологічних наукових журналів сусідніх країн — Чехословаччини, Угорщини, НДР. Ф.Потушняк був особисто знайомий з відомими фахівцями в галузі археології Карпатського басейну: Я.Філіпом, Е.Комшою, В.Будінським-Крічкою, І.Лендел та іншими, вів з ними переписку, обмінювався літературою. Окремі з них, під час перебування в Ужгороді, мали можливість ознайомитись з його археологічними колекціями. Пригадую зустріч в нашому помешканні з румунським археологом Е.Комшою та словацьким археологом Войтехом Будінським-Крічкою.

* * *

У зв'язку з обмеженим обсягом цього повідомлення, в наступній частині подаємо короткий огляд лише двох неопублікованих пам'яток, досліджених Ф.Потушняком в сучасній інтерпретації їх часової та етнокультурної приналежності. З певних об'єктивних причин, матеріали не всіх пам'яток сьогодні науково опрацьовані. В більш розширеному варіанті, їх плануємо опублікувати згодом. На завершення статті проілюструємо найцікавіші знахідки та подаємо список пам'яток кам'яного віку, виявлених та досліджених Ф.Потушняком упродовж 50-х рр.

1. Поселення Дрисно – Балоца.

Розташовано на південно-західній околиці села, в урочищі Балоца [Balocza]. Урочище являє собою крайню південну частину пасма підвишень, одного з південних відрогів Карпат, що тягнуться на південний захід від міста Мукачеве і одним із рукавів, гіркою Балоца, закінчується біля села Дрисно, де безпосередньо переходить у болотисту в минулому місцевість "Сернемочар". В далекому минулому було це озеро, що, як здається, живилось стоками передгірських потоків. В минулому з озера брала свій початок і річка Серне.

Неолітичне поселення виявлено і досліджувалось в 1953 році. Пам'ятка відкрита під час земляних робіт по закладці виноградника. До цього, площу зорали на глибину 0,6 – 0,7 м. Плантажним плугом на поверхню ґрунту було піднято частково культурний шар. Вся площа пам'ятки умовно розділяється на дві більш-менш однакові за розмірами ділянки – південну і північну. На цих двох площах, на поверхні ґрунту нараховано близько 80-ти плям культурного шару різної інтенсивності. Слідкуючи за роботами по закладці траншей під виноградник, на південній площі досліджено 20-ть об'єктів, на північній – лише п'ять. Розкриття об'єктів, залежно від їх розмірів, велося закладкою невеликих розкопів і траншей і лише частково – шурфами. Контури споруд простежені на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. При цьому з'ясувалось, що верхні шари житлово-господарських об'єктів до 0,15 – 0,2 м були зрізані плугом. Культурний шар за межами об'єктів був також повністю піднятий на поверхню з місця древнього залягання, тому не простежувався. Первісна глибина залягання культурного шару мала бути, здається, біля 0,4 м від сучасної поверхні.

Досліджені на південній ділянці об'єкти та зафіксовані на поверхні ґрунту плями культурного шару на північній ділянці, концентрувалися на площі близько 400 м x 300 м. Загальна площа пам'ятки в рукописному звіті автором не вказується. Оскільки не була суцільно досліджена хоча б частина пам'ятки, про планування житлово-господарських комплексів на поселенні судити важко. Проте, збереглися схематичні плани розташування плям культурного шару на поверхні ґрунту та досліджених об'єктів, складені автором

розкопок. Так, згідно цього плану, на північній ділянці [близько 200 x 140 м], 30 зафіксованих плям сконцентровані до 6 груп [по 2-8 об'єкти] розташовані приблизно по колу. На південній ділянці [близько 200 м x 160 м], було досліджено 20 об'єктів. Пешної системи в їх розташуванні, на перший погляд, не простежується. Однак і тут об'єкти сконцентровані, як і в північній частині, у групи, які, схоже, утворюють півколо-тобто другий ряд кола. Тут доречно нагадати, що орієнтація досліджених жител виключно схід-захід або північ-південь також, здається, вказує на їх кругове розташування на площі поселення. Отже, якщо довіряти складеному схематичному плану, можна припустити, звичайно, з певним застереженням, що житлово-господарські об'єкти на цілому поселенні були сконцентровані до двох концентричних кіл.

Досліджені об'єкти представляли собою окремі ями і групи сполучених між собою ям, різних конфігурацій і розмірів. Контури об'єктів окреслювались досить чітко на фоні жовтого материкового ґрунту. Їх заповнював сірувато-чорний, сильно спресований культурний шар інтенсивно насичений археологічним матеріалом.

Переважно добре збереглися більш глибокі об'єкти. Однак, від більшості досліджених споруд зафіксовано лише основи, глибиною 0,1-0,2 м. Частина досліджених об'єктів належала основам напівземлянок, інші – ямам різного господарсько-побутового призначення. Звернуто увагу, що більша частина великих ям мала плоску долівку, що також свідчить про житловий характер цих об'єктів.

Близько десять з 25-ти досліджених на поселенні об'єктів можна з повною достовірністю зарахувати до житлових споруд напівземлянкового типу. На південній ділянці – це об'єкти 1-2, 6, 8, 10-11, 15, 17, 19, на північній – об'єкт 4. Житлові ями в плані овальновидовженої або наближеної до прямокутної форми складались з чотирьох, трьох, двох, сполучених між собою ям різної конфігурації і розмірів. Іноді основа житла являла собою одну велику, як правило, також овальновидовженої форми, яму (рис.2;4). Сліди вогнищ в житлових ямах, за даними Ф.Потушняка, фіксувались не досить чітко, однак, як правило, в одній із крайніх ям, під стінковою, у вигляді скупчення попелу, вугликів, пропаленого ґрунту. Автором розкопок така не чітка фіксація отоплювальних

споруд пояснюється їх сезонним характером, тобто вогнища в житлі інтенсивно функціонували лише в холодні пори року. В теплі пори року все господарське життя проходило за межами житла. Можливо, деякі невеликі, самостійні ями, досліджені на поселенні і належали таким вогнищам. Загальна довжина житлових поглиблень в середньому від 3 м - 4 м до 10,6 м, ширина від - 1,5 м до 4 м - 5,6 м, глибина від рівня засвідчення 0,1 м - 0,8 м. При цьому первісна глибина житлових поглиблень була в межах 0,3 - 0,8 м.

Наземну частину цього типу жител можна реставрувати умовно. В основі такі житла мали прямокутну форму. Невисокі глинобитні або плетені з хмизу стінки були вимазані з обох боків глиною і виходили за межі поглиблень. Каркас двосхилого даху опирався на бокові стінки і підтримувався на одній або двох опорах з середини житла. Розміри наземної частини жител в основі складали в середньому 6 м-10 м x 4 м - 6 м, при глибині домівки 0,3 м - 0,8 м від рівня тогочасної поверхні. Житла цього типу виявлені і на ряді поселень, досліджених останнім часом (Рівне - Кіш Меже II, Рафайлово - Кіш Гомок, Велика Паладь - Хомок Баня, Ужгород - Дравці, Дяково - Мюндічтог та інші). Це найбільш характерний тип житлової споруди поселень КМК упродовж усього періоду її існування.

У заповненні житлово-господарських споруд зібрано багату колекцію кам'яних знарядь праці та кераміки. Незначна частина археологічного матеріалу піднята на поверхні ґрунту.

Колекція кам'яних виробів представлена 591 артефактом. Серед кам'яної сировини обсидіану належить 44,5 %, кременю 28,5 %, андезиту 15,5 %. Нуклеуси в колекції представлені 10,9 %. Серед знарядь, 29,6 % належить ножеподібним пластинам - цілим та приламаним з одного або двох кінців; 22,3 % складають різці на відщепях та уламках ножеподібних пластинах. Скребла на ножеподібних пластинах та відщепях представлені 9,3%. Виявлено 20 кам'яних шліфованих сокир, виготовлених з пісковика та андезиту. Майже в кожній споруді виявлено по кілька цілих або у фрагментах зернотерок.

Уся знайдена на поселенні кераміка чітко розділяється на дві групи: товстостінну кухонну, повсякденного вжитку та тонкостінну - святкову. В цілому, колекція кераміки представлена в досить фрагментальному стані.

Основна кількість товстостінного посуду виготовлена з цегляної, багристої глини. В глиняному тісті значний домішок шамоту, що проступає на зовнішній і внутрішній поверхні. Зрідка в глині також домішок полову. Поверхня посудин ангобована, підлощена, переважно в середині. Поверхня нерівна, горбкувата, часто пориста. Випал посередній. Фрагменти кришаться, ніби глиняне тісто немає в'язкості. Стриєнна фрагментів сірувата, але частіше чорна - недопалена. Колір поверхні різних відтінків коричневатого-червоного кольору, з плямами сірувато-чорного при дні посудин. Поряд з цим, серед товстостінного посуду виділяється невелика колекція кераміки, виготовленої з якісної глини, добротного виналу, зі старанно заглаженою, як зовнішньою, так і внутрішньою поверхнею.

Серед форм кухонного посуду розрізняються фрагменти переважно з баночних та бочкоподібних горщиків великих і середніх розмірів. В об'єкті 15 виявлено розвал великого горщика, який вдалося повністю реставрувати. Посудина трохи деформована пропорцій. У верхній частині апліковані, симетрично, чотири продовгуваті, суцільні ручки - дві вище, дві нижче. Розміри горщика: діаметр вінця - 31,5-32 см., висота 28,5-29 см., товщина стінок 1,2-2 см., денця - 2,5 см. (рис.3; 3-2). Другу форму кухонного посуду складають товстостінні глибокі миски з овально профільованими стінками. Виявлено кілька фрагментів від великих амфороподібних глечиків з високою завуженою шийкою, трохи розведеною назовні. Поверхня амфор чорнолощена. Найбільш масову форму товстостінного посуду складають сковорідки. Виявлено близько 30 фрагментів від сковорідок. Судячи з фрагментів, були це середніх і великих [діаметром до 50 см.] розмірів посудини. Конічно або овально-профільовані бортики висотою 6-10 см помірно розведені назовні. Вінець плоский, або заокруглений, іноді тупо загострений, завужений. Товщина дна від 1 до 2 см. На стінах ближче до вінця апліковані по 2-4 масивні суцільні ручки-упори. На дні однієї з таких сковорідок пальцем прокреслений знак свастики.

В орнаментатії кухонного посуду застосовувались переважно вдавлення та надрізи по краю вінця. Амфори на переході стінок в шийку іноді оздоблені пластичним валиком, розчленованим вдавленнями. На двох фрагментах з дна та

стінок горщика нанесені безсистемно глибоковрізні лінії, що перетинаються.

Друга група кераміки виготовлена з глини з великим домішком шамоту, часто і полови, вигорілі рештки якої чітко простежуються на зломі. Поверхня, як правило, старанно заглажена, ангобована – блідо-червоного, охристого, кремового, коричневого, вишневого кольору. В цілому випадок посередній, однак, трапляється кераміка порівняно якісного випалу.

Серед тонкостінного посуду переважають фрагменти від мисок з овальним профілем стінок. Зустрічаються екземпляри з хвилясто оформленим краєм вінець. Миски оздоблені конічними наліпами, іноді це пара маленьких вушок, з горизонтально проколотим отвором, також орнаментального характеру.

Другу за кількістю групу тонкостінного посуду складають посудини на пустотілому піддоні. Їх колекція представлена понад півсотнею фрагментів. Верхня частина модельована у формі миски або глибокої котлоподібної чаші. Піддони невисокі, конічної або дзвоноподібної форми [рис. 6=6].

Третю за кількістю групу складають глечики [амфори]. Це посудини з високою циліндричною, лійчастою або конічно звуженою до горловини шийкою, опуклобоким сферичним або яйцеподібним тулубом. На переході стінок в шийку апліковані, напівсферичні або колінчасті вушка з горизонтально проколотим отвором [рис. 6=4]. Тулуб окремих глечиків потовщено великими напівсферичними наліпами, що зливаються із стінками. Це надає тулубу ромбовидної форми.

Серед окремих форм посуду зустрічаються опуклобокі чашки, з плавно стягнутою горловиною. Іноді це чашки з плавним переломом бочка, [рис. 5=10] чашкоподібні конічної форми мисочки та стакани. Багатими колекціями представлені різноманітні мініатюрні посудинки, що дублюють в основному форми великого посуду.

В орнаменталії тонкостінного посуду застосовувався виключно розпис чорною смоляною фарбою. В основі орнаментальної композиції ряди паралельних тонких і широких стрічок, укладених в різноманітні геометричні композиції. Орнамент наносився на старанно заглажену, ангобовану

поверхню посудин, і в цілому зберігся як негативний відбиток [рис. 6=1 – 2, 5].

Цікавою колекцією на поселенні представлені різноманітні глиняні вироби культового та господарського призначення. Зокрема, це масивні округлі бусини, з таким же масивним плоским, ромбічної форми амулетом [рис. 5=5]. З поселення походять дві масивні ніжки, що належали або антропоморфній посудині, або алтарю. Верхня частина посудини не збереглась. По поверхні, ніжка оздоблена скісними надрізами; збереглися також сліди чорного розпису [рис. 5=3]. Посудини-олтарі на трьох-чотирьох ніжках є частим атрибутом поселень КМК. Серед глиняних виробів господарського призначення є присічки, виготовлені з фрагментів кераміки та глиняний конус – важіль до ткацького вертикального верстату [рис. 5=4].

Комплекс матеріалів з поселення Дрисино-Балоца сьогодні відносимо до кола КМК. За всіма типологічними і технологічними ознаками кераміка поселення має риси, характерні для середнього рашковецького етапу розглядуваної культури. Повні аналогії керамічний комплекс поселення Дрисино-Балоца знаходить на поселенні В.Рашківце в Східній Словачії. При цьому, хронологічне місце балоцького комплексу в рамках середнього етапу визначають два фрагменти “імпортною” кераміки, оздоблені тонкопрокресленими лініями, інкрустованими білою пастою [рис. 6. 3, 7]. Така орнаменталія зустрічається на кераміці кінцевої фази етапу Тисодоб та ранній фазі буковогірського етапу КПЛК*. Група Рашковце надійно синхронізується з групою Тисодоб, а буковогірська група в цілому є синхронна з дяківським етапом КМК. Поселення Дрисино-Балоца можна розглядати зв'язуючою ланкою між рашковецьким і дяківським етапом КМК і датувати приблизно початком останньої чверті V тис. до н.е. [4200 р. до н.е.].

У 1975 та 1978 роках нами було оглянуто місцезнаходження. Виходів культурного шару на поверхні ґрунту не простежувалось. Сьогодні урочища знаходяться під виноградником. З метою з'ясування збереженості культурного шару, в майбутньому є необхідність провести на поселенні хоча б розвідкові розкопки.

Література

1. Потушняк Ф. Неолітична стоянка "Дрисино", 1953, Рукопис. 500с. Зберігається в домашньому архіві родини Ф. Потушняка.
2. Потушняк Ф. Поселення з IX-XII ст. в с. Дрисино // газ. Радянський студент. – 1954. – 13 січня.
3. Потушняк Ф. Неолітичне поселення біля с. Дрисино // газ. Радянський студент. – 1954. – 15 вересня.

2. Поселення Ужгород-Керамос

Розташовано на західній околиці міста та території колишнього глиняного кар'єру цегельного заводу, на правому березі р. Уж, безпосередньо біля її русла. Місце поселення являє собою тель, утворений, очевидно, інтенсивними наносами р.Уж впродовж майже шести тисячоліть.

Пам'ятка багатошарова. За даними Ф. Потушняка, на різних глибинах простежено послідовне залягання різночасових епох. Шар неоліту залягав на глибині 6 м, епохи бронзи – 3м, залізного віку – 2м, латену – 1,5м перших століть н.е., ранніх слав'ян – 0,8м, середньовіччя IX-X ст., н.е. – 0,4м від сучасної поверхні [Потушняк, 1958. с.132].

Перші археологічні знахідки стали відомі ще в 20-30-х роках, коли був побудований завод та почав функціонувати глиняний кар'єр. У 1940-1942 роках місцезнаходження обстежувалось П.Совою [Szova Gmitrov P., 1943. s. 16-17]. Упродовж 1951-1959 років пам'ятка знаходилась під постійним наглядом Ф.Потушняка. Стежачи за ходом земляних робіт виявлено різночасовий археологічний матеріал [Потушняк, 1948; 1951; 1951а; 1952; 1952а; 1954 с. 399, 414; 1955; 1958, с. 96-97; 132-134].

У 1951 році Ф.Потушняком і досліджено залишки неолітичного поселення. Неолітичний шар лежав на піщаній дюні і був перекритий майже 3-х метровим шаром сірого, болотистого намулу, утвореного тривалими паводковими наносами річки Уж. На площі біля 1500м² простежено майже суцільну культурну верству товщиною 10-15 см, що містила фрагменти кераміки, знаряддя праці з каменю, глиняну обмазку та сліди по вогнищах у вигляді пропаленого ґрунту з прошарками попелу та вугликів. За даними Ф. Потушняка, на дослідженій площі простежено близько 9-10 плям інтенсивного

зкупчення археологічного матеріалу, які дослідник вважав залишками основ легких наземних житлових споруд. Судячи з схематичного плану фіксації культурних рештків, споруди в основі мали приблизно прямокутну форму. Зафіксовані сліди по вогнищах являли собою лінзоподібні поглиблення діаметром 1-1,5м, глибиною 0,1-0,15м. Об'єкти зосереджувались на площі 60х25м і були розташовані по лінії схід – захід, приблизно паралельно сучасному руслові річки.

Зібраний на площі археологічний матеріал представлений багатими колекціями кам'яних знарядь праці і досить незначною колекцією кераміки.

Серед порід кам'яної сировини обсидіан складає 62,5%, кремій – 8,1%, андезит – 13,7%, інші породи, це переважно річкова галька, пісковик, занесені з русла річки представлені 13,6%. Нуклеуси та заготовки [конкретії] переважно з обсидіану, складають близько 13% [10,2% – нуклеуси, 2,7% – заготовки]. Серед знарядь переважають ножеподібні пластини, цілі та приламані з одного або обох кінців – 27,9%. Різці на відшепах і пластинках з гостроріжучим ребром або кінцем представлені 18,1%. Скребла на відшепах та ножеподібних пластинках всього – 7,4%. В колекцію входять також різноманітні гостроконечники, свердла та проколи. На поселенні зібрано велику колекцію зернотерок. Виготовлені вони з великих валунів річкової гальки, розколотих на половину. На дослідженій площі поселення піднято також 8 кам'яних шліфованих сокирок.

Колекція кераміки невелика, збереглась в дуже фрагментальному стані. Глиняне тісто містить органічний домішок та шамот. Глина має також природний домішок слюди. Кераміка на перший погляд складає враження погано випаленої, крихка. Однак, це наслідок її тривалого перебування у вологому середовищі. Первісна поверхня посудини була ангобована шаром глини червонувато-коричневатих відтінків, зсередини іноді підложена – чорного кольору. Дуже багато фрагментів серед тонкостінної кераміки наскрізь попелясто-сіруватого, навіть білого кольору.

Серед фрагментів товстостінного посуду розрізняються баночні та бочкоподібні горщики, великі товстостінні амфороподібні корчаги, з завуженою шийкою, оздобленою валиком на переході стінок в шийку. Багато фрагментів

належать великим конічним мискам. Горщики і миски мають, як правило, 2-4 суцільні продовгуваті ручки-упори, апліковані ближче до вінця або на найбільшій опуклості стінок. Іноді це подвійні конічні або напівсферичні наліпи, практичного і орнаментального призначення. Край вінця оздоблювався защепами або вдавненнями.

На одному фрагменті з бочкоподібного горщика продовгуватий, суцільний наліп, аплікований зсередини, під самим вінцем. [рис. 7=6]. Функціональне призначення цих вушок не зовсім ясне. Однак на поселеннях цього часу подібні посудини не є рідкістю.

Реставровано цілою велику посудину. Горщик у профілі дещо грушеподібної форми – верхня частина стінок трохи стягнута до горловини. Стінки роздуті ближче до дна. Під вінцем апліковані 4 суцільні продовгуваті ручки, симетрично між ними, під самим вінцем-потрійні конічні наліпи. Розмір горщика: висота – 28см, діаметр горловини 26-27см, дна – 12,5-13см. Горщик блідо-червонуватого кольору, в глині значний домішок шамоту, поверхня нерівна, але пригладжена шаром глини [рис.7=3].

Серед форм тонкостінного посуду виділяються фрагменти від невеликих опуклобоких чашок з стягнутою горловиною та мисок. Є фрагменти від посудин на пустотілому піддоні. Як і на інших поселеннях цього часу зустрічаються фрагменти від глечиків – амфор, з високою циліндричною або дійчастоподібною модельованою шийкою і опуклобокими стінками. На переході стінок в шийку апліковані колінчасті, напівсферичні або плоскі гудзикоподібні вушка з горизонтально проколотим отвором.

В орнаменталі тонкостінного посуду застосовувався майже виключно розпис. За даними Ф.Потушняка знайдено дуже багато фрагментів з слідами чорного розпису. Розпис наносився на старанно заглажену ангобовану поверхню блідо-охристого або червонувато-коричневого кольору [рис. 7=1-2].

На площі поселення знайдено з десяток фрагментів оздоблених паралельними рядами тонкопрорізних ліній та спіралей. Орнамент нанесений на старанно залощену коричневату або чорну поверхню [рис.7=4-5, 7-9, 11-12]. Ця кераміка, за всіма технологічними і типологічними ознаками відрізняється від решти керамічного матеріалу і за стилем

орнаменту це “імпорти” з середовища КПЛК, що хронологічно відповідають кінцевій фазі тисодобського етапу – початковій фазі буковогірського етапу КПЛК.

Комплексу матеріалів з “керамоса” ми сьогодні відносимо до КМК. На основі імпортів, поселення може бути зараховане до ранньої фази дяківського етапу даної культури, яка в цілому є хронологічно сучасна з буковогірським етапом КПЛК. Поселення Ужгород-Керамос можна розглядати сучасним з поселенням Оріховці-Валашинець. Однофазово ранішими є, здається, поселення Дрисино-Балоца. Поселення Ужгород-Керамос датується кінцем V тис. до н.е.

Література

1. Потушняк Ф. М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. - Ужгород, 1958.
2. Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки в Ужгороді // Наукові записки УжДУ, Ужгород, 1954. – Т. IX. – С. 399-414.
3. Потушняк Ф. П'ять тисяч років тому... // газ. Закарпатська правда, 1952. – 27 лютого.
4. Потушняк Ф. Археологічні знахідки в Ужгороді // газ. Закарпатська правда, 1952. – 13 червня.
5. Потушняк Ф. Слов'янські поховання в Ужгороді // газ. Закарпатська правда, 1955. – 3 березня.
6. Потушняк Ф. Неолітична стоянка “Ужгород”. – Ужгород, 1951. – рукопис – щоденник. (Зберігається в домашньому архіві родини Ф. Потушняка). – 293 с.
7. Szova-Gmitrov P. – Зоря – Najnal. – Ужгород, 1942. - № 3-4. – Old. 304-312.

Список пам'яток кам'яного віку,
виявлених та досліджених Ф.Потушняком [рис. 1, карта].

№ п/п	Пам'ятка	Часова та культурна Належність
1.	Ужгород – Керамос	– КМК
2.	Оріховці Валацінець	– КМК
3.	Великі Лазни – Малий Граб	– КМК
4.	Великі Лазни – Ставлінець I	– середній період ПК [Чічаровецький етап]
	Ставлінець II	– пізній період ПК [Лажнянський етап]
	Ставлінець III	– баденська к-ра
5.	Підгорб – Береги I	– пізній період ПК [прототисополгаська фаза]
	Береги II	– баденська к-ра
6.	Дубрівка [Ужгородський р-н]	– пізній палеоліт
7.	Холмці – Каран	– КМК
8.	Галоч	– мезеоліт-неоліт [?]
9.	Дрисино-Балоца	– КМК
10.	Осїй – Чишаник	– баденська к-ра
	Хомовиця	– баденська к-ра
11.	Дубрівка – Увістя, Обін	– пізній палеоліт-
12.	Сільце	– мезеоліт [?]
13.	Вільхівка "Ганіна Гора"	– палеоліт-мезеоліт
14.	Широке – Довгий Яроч	– палеоліт-мезеоліт
15.	Дяково – Кіш Мезе	– середній період ПК [Чічаровецький етап]
16.	Велика Паладь – Холмок Баня	– КМК
17.	Олешник	– неоліт-єнеоліт
18.	Вілок	– неоліт-мезеоліт [?]
19.	Ільниця	– неоліт-єнеоліт

Список скорочень: КМК – культура мальованої кераміки;
ПК – полгаська культура; КПЛК – культура потиської лінійної
кераміки.

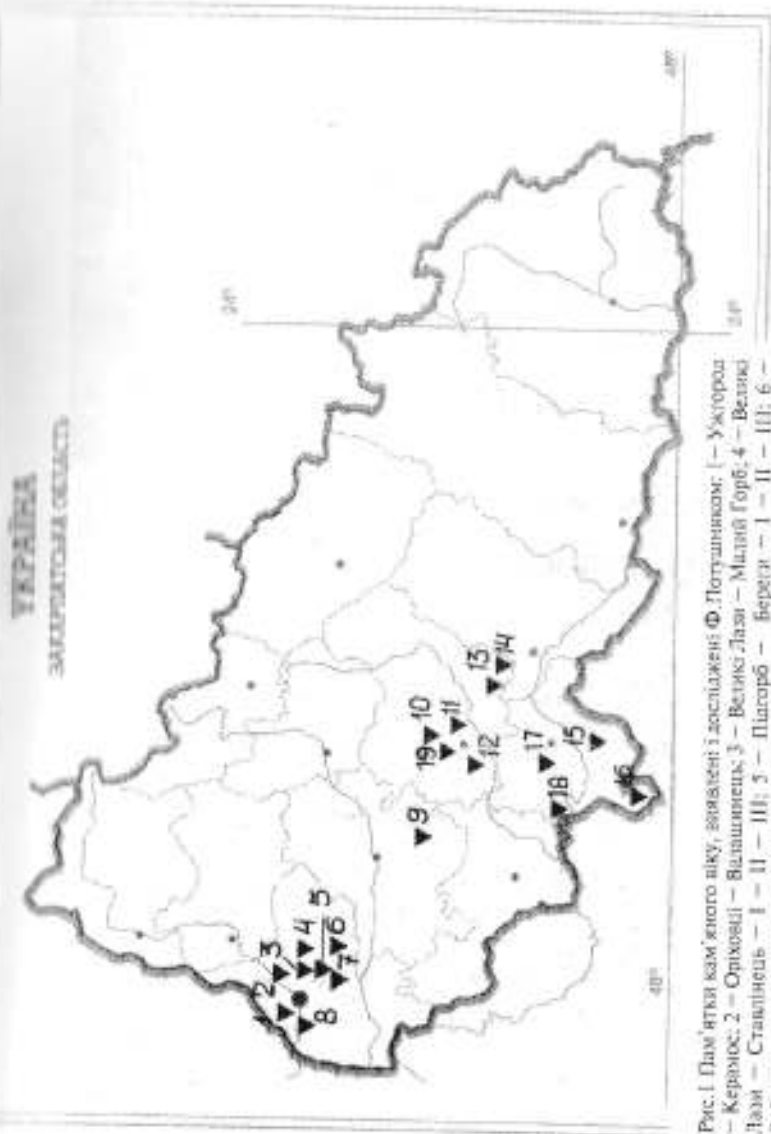

Рис. 1. Пам'ятки кам'яного віку, виявлені і досліджені Ф.Потушняком: 1 – Ужгород – Керамос; 2 – Оріховці – Валацінець; 3 – Великі Лазни – Малий Граб; 4 – Великі Лазни – Ставлінець – I – II – III; 5 – Підгорб – Береги – I – II – III; 6 – Дубрівка; 7 – Холмці – Каран; 8 – Галоч; 9 – Дрисино – Балоца; 10 – Осїй – Чишаник; Хомовиця; 11 – Дубрівка – Увістя, Обін; 12 – Сільце; 13 – Вільхівка; 14 – Широке – Довгий Яроч; 15 – Дяково – Кіш Мезе; 16 – Велика Паладь – Холмок Баня; 17 – Олешник; 18 – Вілок; 19 – Ільниця.

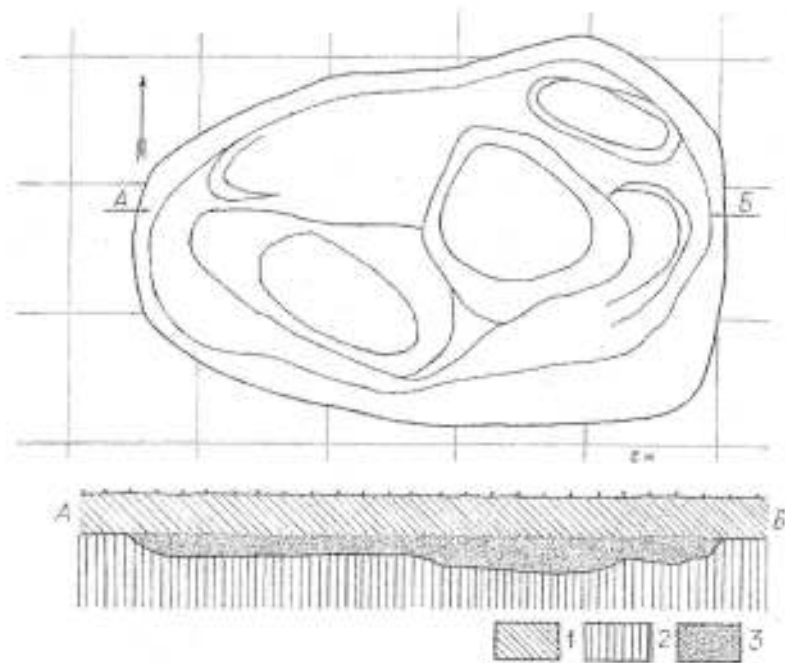

Рис. 2 Дрисино – Балоца. План об'єкту 17 [XVIII]; 1 – орний шар;
2 – материк; 3 – культурний шар.

Рис. 3 Дрисино – Балоца. Розвал горщика з об'єкту 15 [XV]

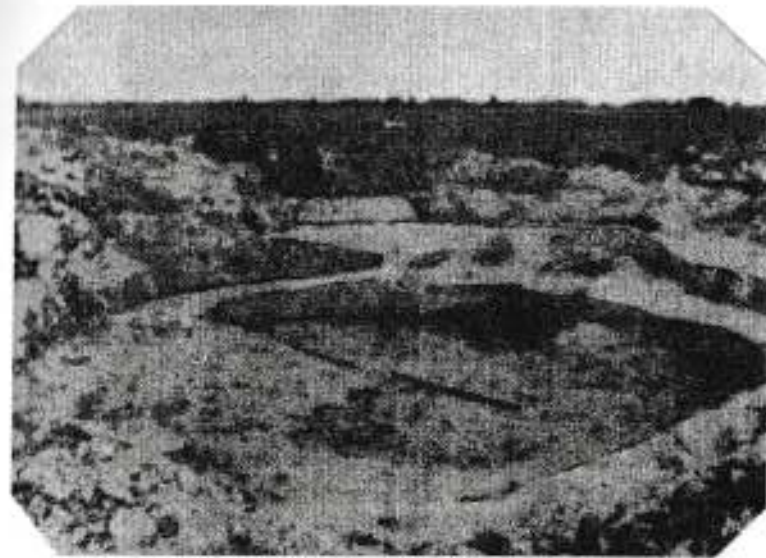

Рис. 4 Дрисино – Балоца. Вид на об'єкти 17 [XVII]

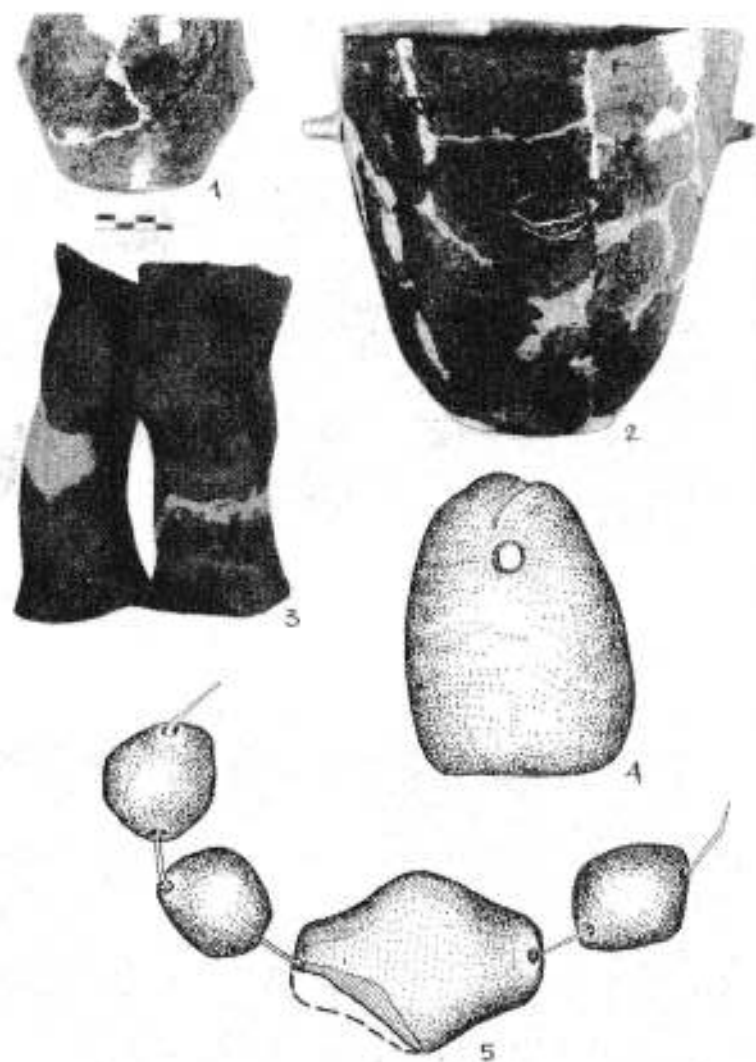

Рис. 5. Дрисно – Балоца. Посуд та глиняні вироби з поселення.
 1 – об'єкт 7; 2 – об'єкт 15; 3 – об'єкт 5 [пл. II]; 4 – об'єкт 3;
 5 – об'єкт 4 [пл. II].

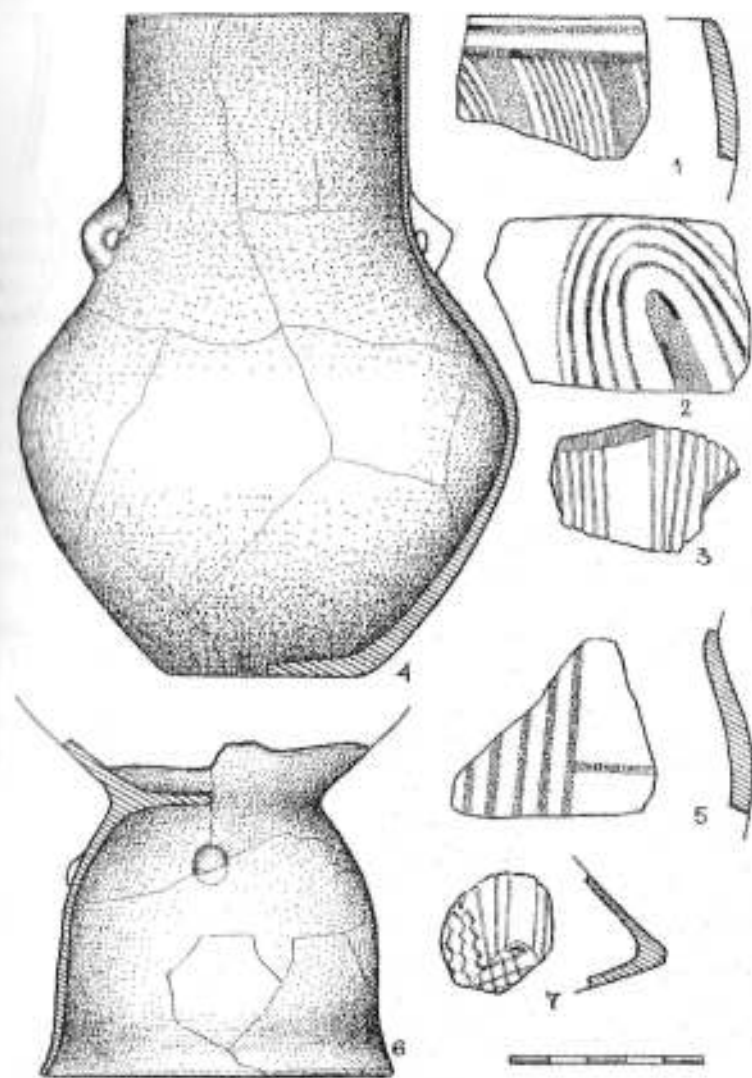

Рис. 6. Дрисно – Балоца. Зразки посуду [4,6] та зразки орнаментування кераміки [1-3, 5-7]; [4 – об'єкт 3; 6 – об'єкт 17].

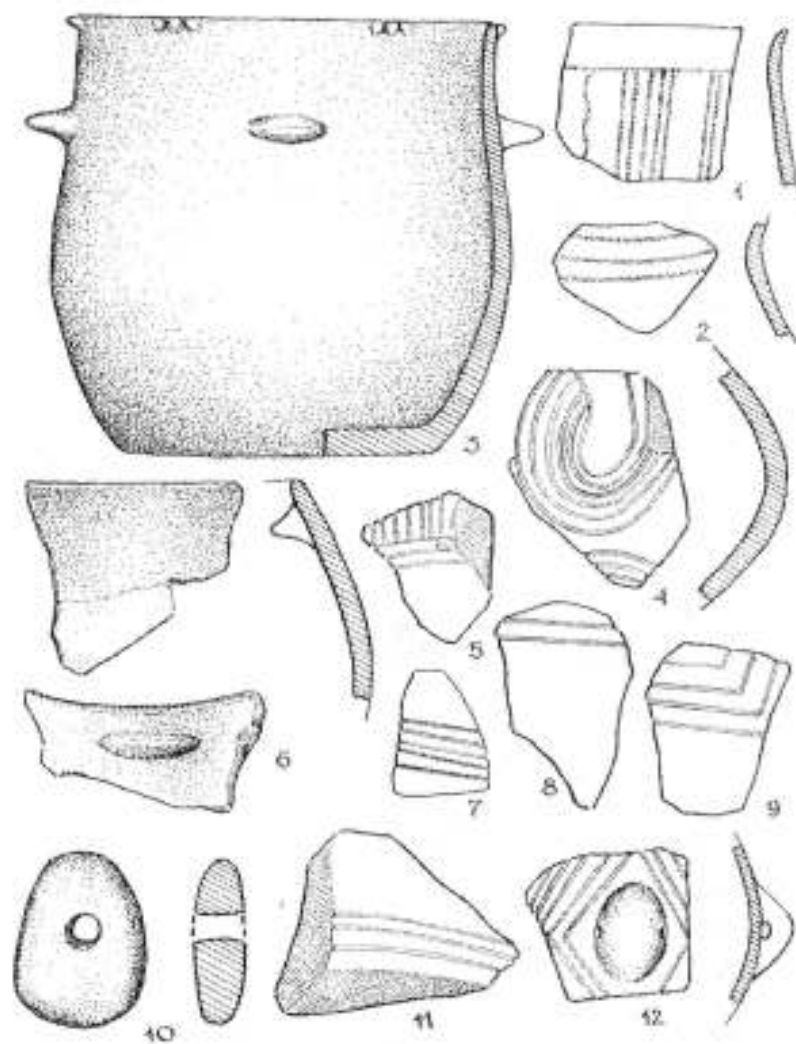

Рис. 7 Ужгород – КерAMOS. Зразки кераміки з поселення [1–9, 11–12]
та кам'яний амулет [10].